

zorgende oostelijke zandgebieden van die provincie.

Johan Frieswijk

Roth, J. D., Stayer, J. M. (eds.), *A Companion to Anabaptism and Spiritualism, 1521-1700* (Brill's companions to the christian tradition 6; Leiden, Boston: Brill, 2007, xxiv + 574 blz., €125,-, ISBN 978 90 04 15402 5).

Dopers en spiritualisten van allerlei soort: zij zijn in de vroegmoderne geschiedenis van de Nederlanden in ruime mate te vinden. Het hier te bespreken handboek beoogt een samenvatting te geven van de resultaten van recent onderzoek op het gebied van anabaptisme en spiritualisme in het Duitse Rijk en omstreken (Zwitserland, de Nederlanden) vanaf 1521. Dat was het moment waarop verschillende voorstanders van wat later de 'radicale Reformatie' zou gaan heten zich tegen Luther begonnen te keren. Het handboek eindigt aan het einde van de zeventiende eeuw, wanneer de verschillende denominaties vast zijn komen te liggen in allerlei kerkelijke verbanden, waarheen ook spiritualisten inmiddels hun schreden hadden gericht – voor zover wij weten. Overigens wordt er meer aandacht geschonken aan de dopers dan aan de spiritualisten; misschien is dat onvermijdelijk. De laatsten hebben immers als nadeel dat zij, door het ontbreken van kerkelijke organisaties en in sommige gevallen ook zelfs van kerkelijke bindingen, moeilijker op te sporen en te bestuderen zijn, vooral als zij niets of nauwelijks iets hebben gepubliceerd en ook niet of nauwelijks in processtukken voorkomen. Belangwekkend is echter dat in elke bijdrage een nauwe verwantschap tussen anabaptisme en spiritualisme wordt aangenomen dan wel aangetoond.

Ontwikkelingen in de Nederlanden verschijnen allereerst in het artikel van Emmet McLaughlin, dat een korte weergave is van de opbloei van het spiritualisme vanaf Kaspar Schwenckfeld en zijn jongere tijdgenoot Sebastian Franck. Dit spiritualisme wordt hier kort en goed gedefinieerd als 'the tendency to suppress material mediators, be they humans or objects, between God and the individual believer', waarbij radicaal spiritualisme niet alleen de kerk en de sacramenten als middelen uitsloot, maar zelfs de bijbel (119). In dit verband behandelt McLaughlin ook in enkele bladzijden Dirck Volkertszoon Coornhert, wiens denkbeelden hij terecht met die van Schwenckfeld en Franck in verband brengt. Aan het eind van zijn bijdrage wijst McLaughlin er met klem op dat Coornherts theologische en wijsgerige werken nog op een gedegen analyse wachten. Hoe waar.

Uiteraard komen Jan van Leiden en zijn trawanten alsmede Nederlandse volgelingen van de eindtijdprofeet Melchior Hoffman voor in het artikel van Ralf Klötzer over de melchiorieten en het nieuwe Jeruzalem in Münster (1534-1535). De schrijver brengt de fatale combinatie van de golf van apocalyptische verwachtingen in de Nederlanden met pogingen in Münster het sociale, economische en politieke leven diepgaand te reformeren fraai in beeld. Maar

wat er precies in Münster gebeurde, gedurende die zestien maanden dat de stad werd belegerd, blijft grotendeels een raadsel. En evenmin, zo merkt de schrijver op, is het duidelijk wat precies de betrekkingen zijn tussen het Münsterse experiment en de bloei van het doperdom in de Nederlanden en delen van Duitsland.

Geoffrey Dipple werkt een andere band tussen dopers en melchiorieten uit in zijn artikel over de niet onaanzienlijke categorie der spiritualistische anabaptisten, tot welke hij figuren als Hans Denck en Ludwig Hätzer rekent, maar ook Obbe Philips en David Joris. Daarbij wijst de auteur op een spiritualistische traditie die reeds bij vroege hervormingsgezinden in de Nederlanden (hij noemt de immer ongrijpbare sacramentariërs) te vinden is en bij wederdopers is voortgezet. Dipple wil zijn spiritualistische anabaptisten dan ook bepaald niet in een isolement plaatsen. Integendeel, hij ziet vooral van Joris nog invloed op latere spiritualisten in de Nederlanden uitgaan.

Piet Visser behandelt de gehele geschiedenis van de vroegmoderne Nederlandse doopsgezinden, van het begin tot het einde van de zeventiende eeuw, als een dynamische ontwikkeling waarin sprake was van interactie met een steeds veranderende religieuze, politieke en sociaal-economische context. Na het Münsterse debacle ziet Visser een weg die leidt van een door profetie en spiritualistische denkbeelden bepaalde versplintering der doperse groepen tot een kortstondige eenheid onder Menno Simons. In de tweede helft van de zestiende eeuw zette de versplintering onder de doopsgezinden echter weer de toon, waarna de rust langzaam terugkeerde, maar verschillen tussen allerlei doperse groepen bleven opduiken. In het artikel van John D. Rempel over doperse literatuur en hymnologie en in de bijdrage van Brad S. Gregory over het martelaarschap zijn nog enige belangwekkende aanvullingen te vinden met betrekking tot religieuze literatuur: van Menno Simons, enige Waterlandse dopers zoals Hans de Ries, Piet Pietersz en Jan Philipsz Schabaelje, en de zeventiende-eeuwse auteur van de doperse *Martelaerspiegel*, Thielemans Jansz van Braght. Gregory wijst bovendien op de vele beschrijvingen van verhoren die juist van dopers in de Nederlanden zijn overgeleverd.

Dit is een bijzonder goed opgezet en leesbaar geschreven handboek geworden, dat voor elke onderzoeker die zich met vroegmoderne dissenters bezighoudt van waarde is. De door de beste specialisten van het ogenblik geschreven bijdragen eindigen alle met nuttige literatuur- en bronnenlijsten.

M.E.H.N. Mout

Thoen, I., *Strategic Affection? Gift Exchange in Seventeenth-Century Holland* (Dissertatie European University Institute Florence 2006, Solidarity and identity; Amsterdam: Amsterdam University Press, 2007, 285 blz., €29,50, ISBN 90 5356 811 5).

Wie geeft wat aan wie, wanneer en waarom? Dat zijn de vragen die Irma Thoen probeert te beantwoorden in *Strategic Affection*, de bewerking van het

proefschrift waarop ze enkele jaren geleden promoveerde. Volgens de ondertitel richt de studie zich specifiek op ‘gift exchange in seventeenth-century Holland’, maar die heldere omschrijving dekt de lading van Thoens onderzoek niet helemaal. In de inleiding schrijft ze haar studie te baseren op de gegevens van uiteenlopende figuren zoals de Haagse schoolmeester David Beck, de Amsterdamse regent annex dichter P.C. Hooft en de Friese stadhouder Willem Frederik. In dat geval moeten we ‘Holland’ dus waarschijnlijk begrijpen als *pars pro toto* voor de gehele Noordelijke Nederlanden, al schept de auteur daarin geen helderheid. Met de tijdsaanduiding ‘seventeenth century’ doet de studie zichzelf eveneens tekort. Het zijn namelijk niet alleen de vormen en percepties van het vroegmoderne geschenkenverkeer die centraal staan in *Strategic Affection*. Thoen vergelijkt deze vervolgens met de hedendaagse Nederlandse praktijk. Die dubbele inzet maakt het boek ambitieus en uitdagend.

In de inleiding geeft Thoen een overzicht van het debat over de vroegmoderne geschenkencultuur. Geïnspireerd door zowel antropologische als historische literatuur hanteert ze een ruime definitie van de ‘gift’. Aansluitend bij het werk van Natalie Davis en Felicity Heal betoogt ze dat geschenken niet noodzakelijk fysieke objecten hoeven te zijn, maar dat ook immateriële zaken zoals gastvrijheid en dienstverlening als giften benaderd kunnen worden. Terwijl over deze thematiek inmiddels veel onderzoek is verricht met een Franse, Italiaanse en Engelse invalshoek, zijn studies over de vormen, functies en tijdstippen van geschenkenuitwisseling in de Republiek betrekkelijk schaars. Of dat zelfs betekent dat ‘nothing is known about the practices of gift exchange in seventeenth-century Holland’, zoals Thoen schrijft, hangt ervan af hoe ver je wilt kijken. De brede definitie die de schrijfster zelf hanteert, wordt in ieder geval niet helemaal weerspiegeld in een literatuurlijst waarin studies van Nicolaas Japikse, Joke Roelevink, Marika Keblusek en Simon Groenveld ontbreken. Ook verwijzingen naar het nauw gerelateerde patronageonderzoek vinden we niet terug. In het gebruik van primaire bronnen is *Strategic Affection* eveneens selectiever dan de inleiding doet vermoeden. De studie concentreert zich op het dagboek van 1624 van David Beck.

Strategic Affection heeft een aantrekkelijk heldere opbouw. Systematisch worden vier hoofdvragen behandeld, die corresponderen met de thema’s van de vier hoofdstukken. Allereerst inventariseert de auteur de *praktijk* van geschenkenuitwisseling. Bij Beck blijkt die voornamelijk te bestaan uit het aanbieden en ontvangen van gastvrijheid. Thoen maakt een onderscheid tussen ‘dagelijkse’ en ‘periodieke’ vormen – zoals uitnodigingen tijdens feestdagen – en onderzoekt vervolgens wie er voor deze verschillende ‘geschenken’ in aanmerking kwamen. Hier en daar worden vergelijkingen met buitenlandse studies gemaakt waarbij het werk van Natalie Davis wederom een belangrijk referentiekader vormt. In het tweede deel wordt de aandacht verlegd naar de *betekenis* die zeventiende-eeuwers aan giften en diensten toekenden. De verschillende contexten waarbinnen de uitwisseling ervan kon plaatsvinden – zoals huwelijk, geboorte en sinterklaas – dienen in dit geval als bepalend. Deel drie bouwt voort op de functionaliteit van geschenken en beoogt een analyse te maken van de *voorwaarden* – of ongeschreven codes – die familiaal,